

Cs. Jónás Erzsébet

Kultúrák találkozása

Fordításstilisztikai tanulmányok

(Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó 2011, 169. pp.)

Simigné Fenyő Sarolta

Cs. Jónás Erzsébet, a Nyíregyházi Főiskola egyetemi tanára, az MTA doktora csaknem négy évtizede kutatja az orosz klasszikusok magyar fordításainak, illetve magyar költők és írók művei oroszul megjelent fordításainak stilisztikai jellemzőit. A 2010-ben megjelent *Kultúrák találkozása* című kötetébe válogatott fordításstilisztikai tanulmányok kerültek, amelyek az utóbbi tíz év írásaiból nyújtanak át „egy csokornyit”, szám szerint tizenhét tanulmányt az érdeklődő olvasónak. Nem véletlen, hogy a kötet a *Kultúrák találkozása* címet kapta, ezzel is jelezve, hogy a fordítás nem csupán mechanikus nyelvi tevékenység, nem mechanikus átkódolás, hanem kultúrák közötti közvetítés is, hiszen minden irodalmi alkotás a nyelven kívül a kultúra terméke is. A fordítás pedig, funkcióját tekintve nem más, mint interkulturális kommunikáció, amelyben három komponens vesz részt: a szerző, a fordító és a befogadó (55-56.o). Egy másik, *A műfordítás mint kommunikáció kognitív megközelítésben* című tanulmányában Cs. Jónás Erzsébet ugyanezt a gondolatot így fogalmazza meg: a szépirodalmi művek fordításakor három világlátás találkozik egymással. Az egyik az eredeti mű szerzőjének a világképe, az eredeti mű világa. Minden szépirodalmi alkotás azt tükrözi, ahogy a szerző saját kultúrája, kultúrájában gyökerező világképe alapján a világot, vagyis a környező valóságot látja. Majd ezen világlátás alapján a szereplőket nyelvi és stilisztikai eszközökkel jeleníti meg, továbbá klasszikus irodalmi alkotások hőseivel állítja párhuzamba. „A műfordítás állandó, dinamikus, kultúrák közötti kommunikáció” (120.o), amelyre jelentős mértékben rányomja bélyegét a műfordító személyisége és sajátos világlátása. Befogadói horizontján saját maga és kora nyelvi, kognitív és kulturális világképe egyaránt megjelenik, amelyek alapján a világra vonatkozó ismereteit az eredetire rávetíti. A fordítás résztvevői közül a harmadik világkép az olvasó világlátását tükrözi, aki befogadói horizontja és saját kulturális háttérismeretei alapján értelmezi az olvasmányt, majd ezek alapján helyezi el ismeretei között. De a kötet címadása nemcsak a fenti gondolatokkal magyarázható, hanem azzal a kétségteljes ténnyel is, hogy fordításakor nemcsak nyelvek és szövegek, hanem kultúrák is találkoznak. Mivel a különböző nyelvközösségek eltérő kulturális szokásokat alakítanak ki, a szavak kultúrába ágyazottsága és az általuk kiváltott hatás nyelvenként eltérő lehet. A fordító mint kulturális ágens feladata arról gondoskodni, hogy a befogadóhoz eljussanak az eredeti szöveg által tartalmazott, szerzői szándéknak megfelelő konnotációk. Az eredetivel megegyező hatás kiváltásában a fordítónak a világról alkotott ismeretein kívül irodalmi, művészeti és a forrásnyelvi, illetve a célnyelvi kultúrához köthető sajátos előismeretei jutnak fontos szerephez.

„A műfordításkor nem nyelvek közötti, hanem kultúrák közötti üzenetközvetítésről van szó” – hangsúlyozza a *Hermeneutika, befogadásesztétika és szemiotika a fordításelemzésben* című tanulmány is (68-73). Az irodalmi szövegek beépülnek a forrásnyelvi kultúrába, és számos esetben értelmezés kérdése, hogy mit olvas ki belőlük a befogadó mint az adott kultúra képviselője, továbbá hogyan értelmezi a fordító, illetve a célnyelvi olvasó, aki történetesen egy teljesen más kultúrában nevelkedett.

A könyv minden egyes tanulmányának elemző ismertetése helyett a továbbiakban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk, melyek azok a gondolatok, amelyekkel Cs. Jónás Erzsébet csaknem négy évtizedes, orosz és magyar irodalmi alkotások műfordításait elemző tudományos tevékenysége során megfogalmazott. Azzal, hogy vizsgálataihoz a kontrasztív fordításstilisztika, a kultúraszemiotika, a szövegsemantika, a hermeneutika és a kognitív nyelvészet szolgáltatta az elméleti alapot, mindenekelőtt a fordítástudomány interdiszciplináris jellegét bizonyította. Ugyanakkor a fordítástudománynak a felsorolt területekkel való összekapcsolása hozzájárult ahhoz, hogy a szerző a műfordítás folyamatának a lehető legtöbb komponensét is feltárja.

Milyen értelmi és érzelmi állapotokat válthat ki az olvasóban, milyen konnotációkat hordozhat a szerző, illetve a fordító stílusa? Erre a kérdésre a kötet első tanulmánya adja meg a választ Viktor Jerofejev *Férfiak* című könyvében szereplő írásai és azok magyar fordítása alapján. Az eredetiben megjelenő posztoszocialista konnotációk az előző rendszert minősítő negatív érzelmi stílusulajdonítások következtében keletkeztek. Cs. Jónás Erzsébet az összevető elemzés során megállapítja, hogy az orosz eredetire jellemző negatív stílushatás a fordításban fokozódik, ami részben a városi népnyelv szlengfordulatainak, részben pedig annak köszönhető, hogy a fordító az eredetiben szereplő minősítő elemek közül az expresszívebb megfelelőket választotta. A magyar fordítás tovább fokozza az eredetiben megfogalmazott negatív értékrendet, ami azzal magyarázható, hogy a fordító nem annyira az eredeti szövegnek, mint inkább a befogadó, a magyar olvasó igényeinek, elvárásainak kívánt megfelelni. Csakhogy ezzel a gyanútlan olvasót enyhén félrevezette.

Szépirodalmi művek fordításakor elkerülhetetlenül szembesül a fordító azzal a feladattal is, hogy a szereplők nevét átvigye a célnyelvre. Ilyen feladatok megoldásakor a névtan, a neveket a nyelvi kultúra részeként vizsgáló diszciplína állítható a fordítástudomány szolgálatába. Az eredeti mű szerzője saját koncepciója alapján választ nevet a szereplőknek, a névadásnak meghatározott célja van. A nevek egyrészt jelértékkel bíró egységek, másrészt a szöveg koherenciáját biztosítják. Mivel egy adott kultúrába ágyazottan jelennek meg, szinte biztos, hogy fordításkor bizonyos információk tartalmak és konnotatív jelentések elvesznek. Ezt a kötet szerzője Puskin Anyeginjének, illetve az Anyegin névnek a fordítása alapján magyarázza. A verses regény címadó hősének nevét az Onyega folyó adja, Onyegin az *Onyega partjától való* személyt jelent. A magyar olvasó számára viszont ez az információ rejtve marad, mivel Bérczy Károly fordításában a kiejtést vette figyelembe, azt, hogy „az orosz *o* hangsúlytalan helyzetben labiális *a*-nak hangzik” (18.o). Ezzel a megoldással Bérczy ugyan fordítói hagyományt teremtett, de azzal, hogy az Onyegin vezetéknévét az Anyeginnel feleltette meg, a fordítása veszteséget teremtett, hiszen a névadás alapjául szolgáló kulturális ismeretektől megfosztotta a magyar olvasót.

Az olvasásnak mint befogadói folyamatnak a jellemzőivel, a metaszövegek átadásának fordításelméleti kérdéseivel a Zsivágó doktor magyar fordítása kapcsán, irodalomsemiotikai keretbe helyezve foglalkozik Cs. Jónás Erzsébet (48-59). Kiemeli, hogy az „olvasó ember” nyelvi-irodalmi ábrázolásában a szövegértelmezés súlypontja a külső valóságábrázolás megfejtéséről a metaszöveg értelmezésére tolódik át” (48.o). Az irodalmi alkotások értelmezése során rendkívül fontos szerepe van az olvasott irodalomnak, amelyet a szerző egy kultúra részét képező *előszöveg*nek nevez. Ez segít a világ egyfajta leképezésében, annak egyfajta modellálásában. Az irodalmi alkotások szerzője az előszövegeket úgy építi be saját alkotásába, hogy a szereplőket sajátos stilisztikai eszközökkel jeleníti meg. Ekkor a modell modellálását hajtja végre. A fordító mint olvasó tovább-

bi modelleket alkot, vagyis saját irodalmi és kulturális ismeretei, saját befogadási horizontja alapján hozza létre és tölti meg tartalommal a célnyelvi szöveget. A fordító a szerző utalásait értelmezi, az olvasó viszont a fordítóét. Kérdés, hogy a célnyelvi olvasó saját kulturális ismeretei alapján képes-e értelmezni egy irodalmi alkotást, vagy magyarázatokat, kommentárokat is igényel. Ez egy sokat vitatott kérdés a fordítástudományon belül. Az nagyon fontos, ahogy Cs. Jónás Erzsébet ebben a kérdésben állást foglal: a fordítónak nem szabad érintetlenül hagynia az olvasó számára jelentéssel nem bíró metaszövegeket, szükség van a jelentések kiterjesztésére. Továbbá kiemeli, hogy a „homo legens” típusú metaszövegek lehetséges interpretálásához jelentős segítséget nyújthatnak az elektronikus könyvtárak „ablakai” és a hipertext módszer.

A fordítás, amely egyrészt kommunikatív folyamat, másrészt szemiotikai produktum, a pszicholingvisztika kérdéskörével is érintkezik, hiszen a *megértés*, a *szövegértés* és a *szövegértelmezés* kérdéskörével a pszicholingvisztika is foglalkozik. A két tudományterület közötti kapcsolódási pontokat Örkény István egyik miniatűr egypercesének orosz fordítása alapján mutatja be az *A pszicholingvisztika és a fordítás – Örkény István oroszul* című tanulmány. Kiemeli, hogy a célnyelvi szöveg kialakításakor a szövegértésen kívül az értelmezésnek azért jut fontos szerep, mert a fordító az adott szöveget egy „tágabb ismeretanyagba” helyezi be, és a korábban felhalmozódott tudásával, háttérismereteivel sorozatosan egybeveti (60-67).

A fordítástudomány a nyelvészeti diszciplínák közül a pragmatikával is érintkezik, hiszen „a természetes nyelv a saját arzenáljában olyan műveletek, formák és mechanizmusok lehetőségeit tárolja, amelyekkel rejtett értelmeket lehet átadni és megformálni” (128). Ezt a célt szolgálják a különböző stílusesszók, a trópusok és a retorikai alakzatok. *A nőiség metaforája az orosz nyelvben* című tanulmány pedig azt bizonyítja, hogy a fordítástudomány kérdéskörét a nemek tudománya, a gender-kutatás is gazdagítja.

A kultúra és a világlátás, a konceptualizáció fogalma valamennyi tanulmányba beleépül, amelyek kapcsán azt is megtudhatja az érdeklődő olvasó, hogy mely nyelvészeti és irodalomtudományi diszciplínák töltenek be jelentős szerepet a fordítások hozzáértő olvasásában és elemzésében. A kötet a fordítástudomány interdiszciplináris jellegét bizonyítja. Ezzel jelentős mértékben járul hozzá a magyarországi fordítástudomány eredményeinek gazdagításához, valamint a fordítással foglalkozó kutatók látókörének szélesítéséhez. S mi több, ötleteket adhat további kutatásokhoz.

Mindezek alapján ajánlom a *Kultúrák találkozása* című kötetet a fordítástudomány iránt érdeklődő egyetemi hallgatók, nyelvtanárok és egyetemi oktatók figyelmébe is.

A könyv megvásárolható a Nyíregyházi Főiskola Tankönyv- és Jegyzetboltjában, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b. vagy megrendelhető a borsodie@nyf.hu e-mail címen.